

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР АСАРЛАРИ ВОСИТАСИДА ТАЛАБАЛАРДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ РУҲДА ТАРБИЯЛАШНИНГ ПЕДАГОГИК АСОСЛАРИ

Тоштемир Одинаев

Шахрисабз педагогика институти тадқиқотчиси

Жаҳонда тарихий-маданий, илмий-педагогик меросни ўрганиш ва тарғиб қилишнинг самарали механизмларини ишлаб чиқиш, талабаларда миллий ва умумбашарий қадриятларга ҳурмат туйғусини ривожлантириш, бўлажак педагогларда тарихий-педагогик тафаккурни таркиб топтириш, адабий-педагогик манбаларга мотивацион-қадриятли муносабатни шакллантириш технологиялари таълим жараёнларига татбиқ этилмоқда. Халқаролашув ва интеграциялашув жараёнлари жадал тус олган бугунги кунда талабаларда маънавий-ахлоқий қадриятларни ўзлаштиришга ижобий мотивацияни шакллантириш, бўлажак касбнинг деонтологик компонентларини касбий тайёргарлик жараёнлари билан интеграциясини таъминлашнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш бўйича йирик халқаро лойиҳаларни амалга оширишга доир тизимли ишлар олиб борилмоқда.

Жаҳон таълим ва илмий-тадқиқот муассасаларида талабаларда аксиологик ориентацияни шакллантиришнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш, бўлажак педагогларда касбий-педагогик қадриятлар тизимини ривожлантириш технологияларини ишлаб чиқиш, тарихий-антропологик ёндашув асосида таълим олувчиларда миллий ғурур ва ифтихорни таркиб топтиришнинг педагогик тизимини модернизациялаш бўйича илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Бўлажак ўқитувчиларда тарихий-маданий меросга аксиологик муносабатни қарор топтириш, педагогик лаёқатни ривожлантиришнинг қадриятга йўналтирилган компонентини такомиллаштириш, миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида деонтологик компетентликни ривожлантиришнинг дидактик тизимини ишлаб чиқиш, бирламчи педагогик манбалар устида ишлашнинг рақамли таълимга асосланган технологияларини ишлаб чиқиш, виртуал-таълимий музейлар воситасида талабаларда тарихий-педагогик тафаккурни ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш долзарблик касб этади.

Шарқда, хусусан, Марказий Осиёда илмий қадриятларга нисбатан диний қадриятлар кўпроқ қадрланар, қадрият тушунчасига диний-илоҳий мазмун берилар, диний билим олий қадрият ҳисобланар, дунёвий илм аҳиллари унча эъзозланмас эди. Диний қадриятлар устуворлик қилган муҳитда дунёвий илм аҳиллари ўз юртларидаги ғоят биқик муҳитни тарк этишга, ўзга юртларда илм-фан билан шуғулланишга мажбур бўлишган.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур жонажон юртимиз, миллатимиз тарихидаги унутилмас сиймолардан биридир. У серқирра истеъдод соҳиби: улкан шоир, ёзувчи,

олим, шоҳ ва маданият дарғаси эди. Бобурнинг шахсияти кўпчилик ҳавас қилиб тан олганидек дилбар шахсият эди. Унинг табиатидаги кўплаб фазилят ва хислатлар эса Соҳибқирон Амир Темурдан бошлаб авлоддан-авлодга кўчиб ўтган меросий хусусиятлар эди.

Бобур талантли шоир, адиб ва олим эди. У ўзининг жуда қисқа умри давомида жуда катта адабий ва илмий мерос қолдирди. 16-19 ёшларидан бошлаб шеърлар ёзишни машқ қила бошлади. “Бобурнома”да, “У фурсатларда битта-иккита байт айтар эдим. Лекин бутун ғазал ёзмаган эдим”, деб ёзиб қолдирган эди. Кўриниб турибдики, у ўз она тили билан бир қаторда форс-тожик тилини ҳам пухта билган, ҳатто илк шеърӣй машқларини шу тилда ёзган эди. Унинг:

Ҳеч кас чун ман харобу ошиқу расво мабод,

Ҳеч маҳбубе чу ту бераҳму бепарво мабод.

(Мазмуни:

Ҳеч ким мендек хароб – ошиқу расво бўлмагай,

Ҳеч маҳбуб сен каби бераҳм, бепарво бўлмагай.

матлали ғазали 905 ҳижрийда (1499-1500 милодий йилда) ёзилган эди. Биринчи ўзбекча ғазали эса бу тарихдан сал кейинроқ яратилган. У Мастчоҳ ва Оббурдон томонларда мағлубиятга учраб, сарсону саргардон кезиб юрган пайтларида, 19 ёшида:

Жонимдин ўзга ёри вафодор топмадим,

Кўнглумдин ўзга маҳрами асрор топмадим .

дея бошланадиган ғазалини ёзган эди.

. Аруз бўйича ёзган рисоласи бир денгиздурким, ичи тўла жавоҳиру Унинг бой адабий ва илмий мероси ҳақида тарихий манбаларда жуда қимматли фикрлар ёзиб қолдирилган. Ҳасанхожа Нисорийнинг “Музаққири аҳбоб” тазкирасида қуйидаги сўзларни ўқиймиз: “Бобур подшоҳнинг фазилятлари бисёр ва камолотлари бешумордирдурдона, фикҳ масалаларинидаги бир рисола мубайян қилганким, ёзувчи донишмандлигидан бир нишона: туркий ва форсийда яхши шеърлари бор. Ўшал фикҳ рисоласининг номи “Мубайян”дир”.

“Бобурнома” иловасида эса унинг бой мероси ҳақида сўз борганда: “Фазилят бобида камчилиги йўқ эди, назм ва насрни туркий ва форсийда айтишда тенгсиз эди. Хусусан, туркий девони бор. Унда янги маънолар ҳам топиб, шеърлар айтган. “Мубаййин” деб номланган маснавий китоби ҳам бор. Тил биладиган доно кишилар орасида унингдек латиф(гўзал) сўз айтувчи йўқ. Хожа Аҳрор айтган “Волидия” рисоласини шу подшоҳ назм қилибди. Ушбу китоб “Бобурия” бўлиб, Байрамхоннинг ўғли Мирзохонга туркийдан форсийга таржима қилишни буюрдилар, токи туркий билмаган кишиларга осон бўлсин... У подшоҳнинг аруз ва қофия илмига бағишланган рисоалари ҳам бор ва шу жумладан, “Муфассал” ушбу фаннинг шарҳи бўлади, кўпдан-кўп яхши таснифлар қилибдилар, дейилган.

Бобур ғазал, рубоӣй, туюқ, қитъа, фард, маснавий жанрларида қалам тебратиб, айниқса, ғазал ва рубоӣйда юксак маҳорат кўрсатган. Албатта, унинг ижодида ҳам

буюк устозларига эргашиб ёзилган анъанавий ишқу муҳаббат мавзуидаги шеърлар кўпчиликти ташкил этади. Айни пайтда шоир реал ҳаёт, кундалик воқеалар баёни, шахсий ҳис-туйғулар тасвирига кенг ўрин беради. Бу шеърларда Ватан соғинчию, ғурбат ғами, зафарлар қувончию мағлубиятлар алами ўзининг ёрқин бадий ифодасини топган. Тақдир зарбалари ва шикоят, хиёнат аҳлини фош этиш ва ўзидан норозилик оҳанглари ҳам етакчи ўрин тутди. Хусусан, кўнгил кайфияти ифодаланган шеърлар ўзининг ҳаққонияти ва самимияти билан ажралиб туради. Баъзи шеърларида табиат манзараларининг гўзал ва бетакрор чизгиларини учратамиз. Улар орасида инсоний комилликка даъват қилиб, илму маърифатнинг аҳамиятини улуглаб, дунё, нафс, ҳою ҳаваслар, жоҳиллик ва ғофилликни қоралаб ёзилган, панд-насихат йўналишидаги шеърлар ҳам анча-мунчани ташкил этади. Содда ва тушунарли тил, табиий ва самимий ифода тарзи ҳаётий ҳодисалар ва кечинмалар талқини билан уйғунлашиб, Бобур шеъриятининг фавқулудда халқчилиги ва бадий баркамоллигини таъминлаган. Бобур ўз асарларининг мавзуини асосан ҳаётдан олган: у ўзи кўрган- билган, қалбидан ўтказган, ўзини тўлқинлантирган, кечинмалар ҳақида қалам тебратди. Ўқувчи олдида юрагини дастурхон каби ёзади, ҳеч нарсани яширмай, кўнглида борини тўкади.

Бобур ижодининг ҳаётийлиги уларнинг ижодхонада эмас, балки ҳаёт кучоғида туриб яратилганлиги туфайлидир. У бир умр одамлар даврасидан узилмай, узоқлашмай яшайди, қизгин фаолият билан банд бўлди. Ҳатто ижод учун хилватга чекинишга ҳамиша ҳам вақт топавермаган. Шунинг учун унинг шеъриятда ҳаракат ҳолати устувор. Умри курашда ўтган шоирнинг бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас. Албатта, унда умри илму ижод қолиб, тожу тахт ташвишида ўтаётганидан шикоят қилиш, ўз фаолиятдан қониқмаслик туйғулари, мағлубият онларидаги тушқунлик ҳолатлари ҳам учрайди. Лекин бир бутун олганда, Бобур шеърияти некбин ва курашчан шеъриятдир.

Бобурни китобхон худди ўзининг яқин ҳамсуҳбати, сирдошидай қабул қилади. Чунки Бобур китобхон билан ўзини тенг тутиб гапиради, фазилатлари хусусида ўртоқлашибгина қолмай, қусурларини ҳам мардлик билан очиб ташлайди. Бундай очиқ-ойдин иқдор шоирни китобхонга яқинлаштиради, уларни ўзаро кадрдон қилиб қўяди. Бобур шеърларини ичдан нурлантириб турган энг муҳим хусусият – унинг бекиёс даражадаги самимияти. Замин ўз ўқи атрофида айлангани каби Бобур шеърлари самимият атрофида айланади.

Бобур ҳаётнинг кўзига тик қарайди, тақдир зарбаларидан довдираб қолмайди, ҳар қандай шароитда курашиш учун ўзида куч топади. Кўргуликларни кўравериб, дийдаси қотиб кетган бу матонатли инсон ҳаёт шафқатсизликлари олдида даҳшатга тушмайди. Қисматнинг шафқатсиз қўли уни туғилган юртидан бадарға қилганида табиатидаги туғма шижоат ва ирода туфайли у бегона юртларда жон сақлаб қолгангина эмас, балки уч асрдан ортиқ ҳукм сурган “Буюк Бобурийлар” салтанатига асос солди. Бундай узоқ ҳукмронлик қилган сулолалар жаҳон тарихида кам учрайди.

Бобурнинг бетакрор шахсияти дунё аҳлининг қизиштириб келаётгани ана шундан, десак хато бўлмайди. “Бобур Шарқ мамлакатлари тахтига ярашиб тушган хукмдорларнинг ёрқин намоёндалардан биридир. Унинг шахси олийжаноб инсон ва улуғ шоҳга мансуб бўлган фазилатлардан таркиб топган” – деб ёзади Уильям Эрскин. – Кечирган ҳаёти, жангу жадаллари ва саргузаштлари борасида авлодларидан ҳеч бири унинг тақдирини такрорлай олмади”. Шунинг учун ҳам Хайриддин Султон: “Бобур – инсонлар ичида энг ростгўйдир”, – дея лутф этган эди.

Қизи Гулбадан Бегимнинг эътироф этишича, Амир Темур замонидан буён ўтган подшоҳлар ичида у каби нотинч бўлгани йўқ. Чиндан ҳам, ҳали болалигидаёқ, тақдир уни балолар гирдобига отди. Ҳаётнинг ҳар қанча машаққатлари бўлса, мардона енгиб ўтган, шум фалакнинг барча найрангларига сабот билан бардош берган, замонанинг бор адолатсизликларини кўрган, одамларнинг жабру жафолари, хиёнатларига чидаган, шунга қарамай деярли осуда умр кечирмай дунёдан ўтган бир инсон мана шундай дейиши табиий эди:

Ҳар ёнғаки азм этсам, ёнимда бордур меҳнат,
Ҳар сорики юзлансам, ўтрумға келур қайғу.
Юз жавру ситам кўрган, минг меҳнату ғам кўрган,
Осойиши кам кўрган мендек яна бир борму?! .

Лекин Бобур бағрикенг, меҳри дарё инсон бўлган: ўзига ёмонлик қилганларнинг ҳам гуноҳидан ўтиб, қўлидан келганича уларга яхшилик кўрсатган. “Бобурнома”да бу борада кўплаб ёрқин мисолларни учратамиз”. Ҳасанхожа Нисорийнинг ёзишича: “Кимки жаҳонпаноҳ даргоҳида илтижо қилган бўлса, подшоҳнинг инъомидан баҳраманд бўлди ва фазл дастурхони неъматидан қуруқ қолмади. Дарё мисол қўли билан саховат оламига эркинлик берди”. Ҳиндистонни олиб, ҳинд подшоҳларининг бой хазинасини қўлга киритганида нафақат жангда қатнашганлар, балки қатнашмаганларни ҳам Бобур турли хил эҳсонлар билан сийлайди; Самарқанд ва Хуросондаги машҳур Шайхларга, ҳатто Макка ва Мадинага нарз-ниёзлар юборади. Ҳар тарафга чопарлар жўнатиб, қариндош-уруғлари, ота-боболарига хизмат қилган, умуман, Темур ва Чингизхон авлодидан бўлган барчани ҳузурига даъват этади. Чунки у жаҳонда фақат яхшилик пойдорлиги, одам боласидан фақат яхшилик қолишига ишонган.

Бобурнинг фикрича, инсондаги энг ёмон иллатлардан бири яхшиликнинг қадрига етмаслик, нонкўрлик ва кўрнамаклик, яхшиликка ёмонлик билан жавоб қайтаришдир. Бобур буни ўз бошидан кечирган жуда кўп тажрибалари туфайли ҳам алоҳида ишонч билан уқтиради. Чунончи, Бобур Иброҳим Лўдий зулмидан озод қилиб, кўп мурувватлар кўрсатган Давлатхонга кўрнамаклик билан унга қилган хиёнати учун аччиқ таъна билан шундай дейди: “Мен сени ота дедим, сенга ҳурмат ва эҳтиром кўрсатиб, ўйлаганингдан ҳам яхшироқ муомала қилдим. Ўзингни ва ўғилларингни балужлар эшигида дарбадар бўлиб юришингдан қутқариб қолдим. Аёлларинг ва ҳарамингдагиларни (оила аъзоларингни) Иброҳимнинг бандихонасидан

халос қилдим. Татархоннинг уч карўр (фойда келтирадиган) ерларини сенга иноят қилдим. Мен сенга қандай ёмонликлар қилдимки, кўксинг ва белингга иккита қилич боғлаб, лашкар тортиб, бизнинг вилоятимиз устига бостириб келиб, бундай ғавго ва фитна кўтарасан”.

Бобурнинг таъкидлашича, инсондаги энг ёмон иллатлардан яна бири – беҳамиятлик, яъни жонини ғамини еб, ўзининг энг яқин кишиларини ҳалокатга ташлаб хиёнат қилиш. Бу ҳақида “Бобурнома”дан шундай сатрларни ўқиймиз: “Биз Ғозихонни кўрғонда, деб уйлаган эдик, бироқ бу номуссиз номард отаси, ака-укаси, онаси ва опа сингилларини Малўтга ташлаб, ўзи санокли кишилари билан тоққа қараб қочибди.

Мабин он беҳамиятро ҳаргиз,

Наҳоҳад дид рўй некбахти.

Тан осони гузинад хештанро,

Зану фарзанд бигзорад ба сахти.

(Мазмуни: ундай беҳамиятни кўрма, у ҳеч қачон хушбахтлик юзини кўрмайди. У ўз жонини қутқариб, хотин бола-чақасини ёмон ҳолда қолдиради) .

Шунинг учун ҳам Бобур ўз ижоди, хусусан, “Бобурнома”нинг мазмун ва мақсади деб, барча ҳақиқатни бўрттирмасдан холисона баён қилиш бўлганлигини фахр билан таъкидлайди: “Бу битилганлардан мақсад рост воқеаларни ёзаётирман. Бу ёзилганлардан мақсад, ўзимнинг таърифим эмас, ҳақиқий воқеа баёнини таҳрир этганман. Чунки бу пайтларда шунга қарор қилинганки, ҳар сўзнинг рости битилгай ва ҳар ишнинг ҳақиқий воқеий баёни таҳрир этилгай. Зотан ота-оғадан ҳар қандай яхшилик ва ёмонлик кўрган бўлсам ёздам. Қариндош ва бегонада ҳар қандай айб ва фазилятлар содир бўлган бўлса, таҳрир айладим. Ўқувчи маъзур тутсин ва эшитувчи эътироз қилмасин” .

Бобур фикрича, инсондаги салбий иллатлардан яна бири манманлик, айниқса, мансабга ғурурланиб бошқаларни менсимаслик, босар-тусарни билмасликдир. “Бобурнома”да бу ҳақда шундай ёзилади: “Ажаб балойидур бу замонда, бировким, бек атанди, кейинида беш олти кал ва кўрни кўрди, таклифлар била эшикка келтурмак керак”. Айниқса, мана шундай манманлик, такаббурлик давлат тепасида турган, мамлакат тақдири учун масъул бўлган шахслар томонидан намоён бўлса, бу мамлакат ва халқ учун фожиали оқибатга олиб келиши мумкин. Бобур Хуросон давлати бошига тушган мусибатнинг аччиқ тажрибасига асосланиб, шундай хулоса чиқаради: “Кепак мирзо Машҳадда эди, бир неча марта кишилар юборсалар-да, номаъқул сўзлар айтиб, номардлик қилиб келмади. Унинг гина-қудрати Музаффар мирзодан эди, яъни: “У подшоҳ бўлганда, мен қандай қилиб унинг қошига бораман?!” дерди. Шундай бир пайтда – барча оға-ини бир ерда йиғилиб, иттифоқ бўлиб, Шайбонийхондек ғаним устига азму жазм қилиб юраётганида ана шундай бемаза гинахонлигини қилиб келмади. Унинг бу келмаганини ҳозирча гинахонликка йўярлар, ҳолбуки барча бунини номардлик деб ўйлади” . Бобур зўравонлик, ўғрилиқ, қароқчилик ва таъмагирликни

каттик қоралайди ва бундайларга нисбатан баъзан бешафқат бўлишни тарғиб қилади. Масалан, Бобурнинг аскарларидан бири бировнинг бир кўза ёғини тортиб олгани учун уни жазолагани диққатга сазовордир.

Шуни ҳам таъкидлаб ўтмоқ зарурки, гарчи Бобур ёмонлик жазоланиши керак деб уқтирган бўлса ҳам, инсонпарвар сифатида у ўз фаолиятида ёмонликни яхшилик билан енгишга ҳаракат қилган. Бунга унинг ўзининг гуноҳ қилган айрим беклари, амирлари, қариндош-уруғлари, ҳатто, айрим ҳолларда ўз душманларга нисбатан ҳам мурувват кўрсатиб, яхшилик қилганлигини мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Бунинг ёрқин бир мисоли сифатида Бобурнинг укаси Носир мирзога худди шундай муносабатни кўрсатиб ўтишимиз мумкин. Икки уч йил илгари Бобурга душманлик қилиб, Кобулдан чиқиб кетган, лекин орадан кўп ўтмай, ҳамма нарсасидан айрилиб юзи шувит ва шарманда бўлиб, Кобулга қайтганда, Бобур унга нисбатан мурувват кўрсатиб, яхшилик қилади. Зеро унингча: “Ҳар кимдин яхши қоида қолган бўлса, унга амал қилмоқ керак, агар ота ёмон иш қилган бўлса, яхши иш билан алмаштирмоқ керак” .

Шундай қилиб, Бобурнинг эътиқоди ва эътирофича яхшилик қилишни шохдан гадогача ҳамма касб этиши лозим. Гарчанд бунинг эвазига ҳамма вақт яхшилик қайтавермаса ҳам. Чунки бировларга яхшилик тилаган шахсда адоват, ёвузлик бўлмайдди. Бобур ҳам подшоҳ сифатида, ҳам инсон сифатида ўз онгли умрини шундай эзгуликка бағишлади. Шуни ҳам айтиб ўтмоқ зарурки, Бобур маърифатпарвар мутафаккир нуқтаи назаридан туриб, инсонга ижтимоий моҳият сифатида қарайди. У кишилар хулқ-атворини унинг фаолияти билан чамбарчас боғлиқ ҳолда талқин қилади. У ҳар қандай кимсани эмас, балки, ҳақиқий инсонни қадрлайди. Унингча, кишиларнинг фазилатини белгилайдиган нарсаси, уларнинг бойлиги, мансаби, нуфузи, ташқи кўринишида эмас, балки уларнинг ички дунёси эканлигини яхши англайди. Фикримизнинг исботи сифатида Ҳусайн Бойқаронинг ўғилларидан бири Шох Ғариб мирзога Бобурнинг берган баҳосини келтирамиз: “Яна бир ўғли Шох Ғариб мирзо эди, у букри эди. Гарчи заиф кўринса-да, қобилияти яхши эди. Гарчи танаси заиф бўлса-да, сўзи ёқимли эди. “Ғарибий” тахаллуси билан девон ҳам тартиблаган эди; туркий ва форсийда шеърлар ёзарди” .

Барча етук шоир ва адиблар сингари Бобур ҳам фақат алоҳида шахс тақдири билан эмас, балки бутун халқ маънавий, ахлоқий ҳаёти билан қизиққан. Шоир айна пайтда миллий мазмундаги фикр ва тушунчалардан баҳс юритар экан, уларни умуминсоний қадриятлар нуқтаи назаридан баҳолашга интилади. Бунда шоир ишқ мавзусига кенг эътибор қаратади. Ва ошиқликни инсоний фазилатларнинг энг юксаги тарзида чуқур талқин қилади

Толеъ йўқи жонимға балолиғ бўлди,
Ҳар ишниким айладим, хатолиғ бўлди.
Ўз ерни қўйиб. Ҳинд сори юзландим,
Ё раб, нетайин, не юз қаролиғ бўлди .

Бобур Ватан висолига етишмоқ иштиёқи билан баъзан умидли, баъзан ноумид, баъзан масрур, баъзан маҳзун хаёлларга борар, бу хаёлларни, кўнгил дардларини ҳазинлик билан шеърга солар эди:

Неча бу фалак солғуси ғурбатқа мени,
Ҳар лаҳза тугонгусиз машаққатқа мени .

Бундай рубоийни ўқиганда киши икки улкан ҳақиқатнинг моҳиятини янада чуқурроқ тушунади. Булардан бири она заминни, яъни “ўз ерни” тарк этиш фожеаси. Иккинчиси, Ватанни оламда муқаддас борлиқ билиш, унинг пойига бош қўйиш дарди билан яшаш иштиёқи. Бобурнинг мана шу ҳаёт йўли талабалар учун ибрат ва намуна мактабидир. Ана шу сабабли:

Ҳар вақтки кўргайсен менинг сўзумни,
Сўзум ўқуб англағайсен ўзумни , –

деган эди Бобур. Ҳақиқатда шундай. Биз унинг ёниқ кўнгли ва тирик сиймосини кўрамиз. Унинг юксак фикру туйғуларини ардоқ билан қабул қиламиз.

Бобур “Ватан” деганда, Андижонни, Фарғона водийсини ва умуман, Туркистонни тушунган. Ўз асарларида унинг тасвирини чизган, пировард натижада, Ватаннинг ёрқин қиёфасини яратган.

Ҳижрон қафасида жон қуши рам қиладур,
Ғурбат бу азиз умрни кам қиладур.
Не навъ битай фироқу ғурбат шарҳин –
Ким кўз ёши номанинг юзин нам қиладур .

каби мисралар унинг эл-юртига нисбатан видо фарёдидек янграйди. У ўзи хазондек сарғайиб қийналса ҳам, Ватани – Андижони гуллаб-яшнашини истайди. “Латофат гулшани” – гўзаллик гулшанидир, Ёр – ана шу бўстоннинг гули. Ўзини хазон япроғи каби ҳис қилган лирик қаҳрамон аввал маъшуқага ёлворган бўлса, энди унинг умри ҳеч завол кўрмаслигини тилайди. Чунки ошиқнинг қисмати аниқ: “бу даҳр боғидин хазон яфроғи янглиғ” кетишдир. Демак, ҳам ёридан, ҳам диёридан ажралган аччиқ қисматли инсон тақдири кўз ўнгимизда гавдаланади.

Кўпдин бериким ёру диёрим йўқдур,
Бир лаҳзаю бир нафас қарорим йўқдур,
Келдим бу сори ўз ихтиёрим бирла,
Лек боруримда ихтиёрим йўқдур .

Лекин шунга қарамасдан, у барибир ҳаётсеварликни, интилишни лозим деб билади. Бобур ижодининг тарбиявий аҳамияти ҳам ана шу нуқтада ёрқин кўринади.

Бобурнинг Мовароуннаҳрни бир қўл остида бирлаштириш, унда тартиб ўрнатиш йўлидаги интилишлари муваффақиятсизликка учрайди. Бобур анча умидсизликка тушиб азобланади. Айрим беклар ва амалдорларнинг хиёнатлари, унга қаттиқ таъсир қилиб, руҳини қийнайди.

Шунинг учун ҳам Бобурнинг айрим шеърларида ўз юртидаги одамлардан, бевафо яқинларидан норозилик кайфиятлари ифодалади, хафалик оҳанглари эшитилади. Буни қуйидаги мисрадан билишимиз мумкин:

Диёру ёрдин Бобур жафоу жавр кўрди,

Хуш улким ёддин қатъ айлабон тарки диёр этса .

Бобур ўз даврининг йирик ҳукмдори, моҳир саркарда, чуқур билим эгаси бўлишига қарамай, унинг ҳаётининг кўп қисми, тақдири ўз она- юртидан узоқда, Ҳиндистон, Афғонистон каби ўлкаларда кечди. Гарчи у ерларда шоҳликда ҳаёт кечирган бўлса-да, ўз диёрига етишни орзу қилади, тақдирнинг аччиқ қисматига фарёд этиб, нола қилади, ўз она тупроғида, ўз юртида бўлишни истайди. Бинобарин, Бобур шеъриятдан ана шу она-юртга интилиш туйғуси чуқур ўрин олган:

Толёй йўқи жонимға балолиғ бўлди,

Ҳар ишники айладим, хатолиғ бўлди.

Ўз ерни қўйиб Ҳинд сори юзландим,

Ёраб нетайин, не юз қаролиғ бўлди .

Бобурнинг “Яхшилиғ” ғазали эл ичра жуда машҳурдир. Бу ғазалда Бобур қалбининг энг гўзал изтироби, алам ва ўртанишлари, эътиқоди ёрқин кўринган. У кишиларни элга яхшилиқ қилиб, яхши ном қолдиришга чақиради:

Бобур элга яхшилиғ қилғилки мундин яхши йўк,

Ким, дегайлар даҳр аро қолди фалондин яхшилиғ! .

Майли, бул замоннинг зайли шу, сенга қанча ёмонлик қилсалар ҳам, сен яхшилиқни касб эт, чунки одамлар (келгуси авлодлар) ҳеч ёмонликни эмас, ҳамма вақт яхшилиқ, эзгуликни йўқлайди ва сени дуо (яхшилиқ) билан хотирлайдилар.

Инсон ижтимоий ҳаётда яхшилиқ билан ёмонлик ўртасида кураш бораётганини гувоҳи бўлиб туради. Қарама-қаршилиқларсиз тараққиётнинг ўзи бўлиши мумкин эмас. Бобур таъкидлайдики, ҳаётда доимо яхшилиқ билан ёмонлик ёнма-ён яшайди, ёмонлик яхшилиқни таъқиб этади, унга жабр етказади, бу ҳаётий қонуниятдир, дейди:

Ҳар ердаки гул бўлса, тикан бўлса не тонг,

Ҳар қайдаки май дуридин бўлса, не тонг,

Шеъримда агар ҳазл, агар жид кечурунг,

Яхши борида агар ёмон бўлса не тонг .

Маълумки, Бобур ҳаётда кўпдан-кўп адолатсизлик, ноҳақлик ва ёмонликларни ўз бошидан кечирди, ўзи кўп кишиларга, дўсту-биродарларига ёрдам бериб, яхшилиқ қилган бўлса ҳам улардан ёмонлик кўради. Унинг яқинлари Бобурга хиёнат қилади. Шунинг учун шоир шеърларида умидсизлик, ҳаётдан нолиш, ёмонликнинг ғолиб келиши тўғрисидаги ғоялар ҳам баъзида учраб туради. Шу боис, шоир бу дунёда яхшилиқнинг мутлоқ тантанаси имконсиз эканини таъкидлайди:

Дилраболардин ёмонлиқ келди маҳзун кўнглума,

Келмади жонимға ҳеч ороми жондин яхшилиғ.

Эй кўнгул, чун яхшидин кўрдунг ёмонлиқ асру кўп,

Эмди кўз тутмак, не яъни ҳар ямондин яхшилиғ? .

Бу ғазал, агар дунёда яхшиликка юз фоиз яхшилик қайтганда, уни Бобур кўради. У шоҳу шоир бўлиб ҳам яхшиликни кўрмади. Ҳолбуки, дунёнинг ҳамма бурчагида ҳам айнан шундай экан. Сен қўлдан келгунча яхшилик уруғини эк, аммо эвазига яхшилик кутма. Фақат Ягона Тангригина ул яхшилигингга ажру мукофот бергусидир, деган маънони англатади.

Бобур инсонларни маданиятли, илм-маърифатли бўлишга ундайди. Чунки бундай инсонлар кишилар хулқига бефарқ бўлмайдилар. Улар ўзларига яқин кишилар хулқини ўрганадилар, таҳлил қиладилар, маълум хулосага келадилар, яхши фазилатларни ўзлари, оила аъзолари, яқин кишиларда тарбиялаш, ёмон хулқларни йўқ қилишга ҳаракат қиладилар. Кишилар ақл-хуши ёрдамида шундай ишлар қилсинларки, вафотидан сўнг ҳам уларни яхши киши деб эслашсин.

Бобурнинг инсоний фазилатларидан бири шуки, у ёмонлик қилган кишидан ҳам яхшилик кутади:

Юз ёмонлик кўриб андин телба бўлдинг эй кўнгул,

Яхшилиғни кўз тутарсен ул паривашдин яна .

Бобур қанчадан-қанча қийин аҳволга тушмасин, одамлар унга ёмонлик қилмасинлар, у ҳамма вақт уларни кечира олган, уларга ёмонликни раво кўрмаган.

Бобурнинг ахлоқий қарашларида мурувват, ҳимматлилик, айниқса эл-улусга мурувват олийжанобликнинг энг юқори даражасидир. Эл-улусга хизмат қилиш ҳаётнинг мазмунидир:

Улусдин тинмадим умримда ҳаргиз лахзае, Бобур,

Магар ўлсам бу олам аҳлидин бўлгаймен осуда .

Демак, ҳаёт экан, шоир бир он бўлса ҳам эл-улусга хизмат қилишни таъкидлайди. Шуниси муҳимки, Бобур ўзининг эл-улус учун бу саъй-ҳаракатлари ҳамма томонидан ҳам тўғри қабул қилинмаслиги, баъзан турли таъна-ю дашномлар ҳам эшитиши мумкин эканлигини жуда яхши анлаган, лекин шунга қарамасдан, элга хизмат қилишдан ҳеч вақт воз кечмаган:

Улуснинг таъну таърифи манга, Бобур, баробардур,

Бу оламда ўзумни ёмон-яхшидин ўткардим .

Айниқса, подшоҳ оддий меҳнаткаш халқ учун лутф-карамли бўлиши лозимлигини алоҳида таъкидлайди:

Давлатқа етиб, меҳнат элин унутма!

Бу беш кун учун ўзунгни асру тутма!

Борғонни, кел эмди, ёд қилмай, эй дўст,

Бориш-келишингни лутф этиб, ўксутма! .

Мурувват ва ҳимматни олий даражада намоён этишнинг амалий намунаси сифатида Бобурнинг эл-улусга, ўз яқинларига, ҳатто жангда енгилган душманига нисбатан ҳам намоёиш этганлигини “Бобурнома”нинг бир неча саҳифаларини ўқиб ишонч ҳосил қилишимиз мумкин. Фикримизнинг исботи учун Иброҳим Лўдий

енгилиб, ҳалок бўлгандан кейин унинг ота-онаси, қариндош-уруғларига қилган муруввати ҳақида “Бобурнома”дан қуйидаги сатрларни келтирамиз: “Бора-кела бу сўзлар қарор топқунча тўрт-беш кун ўтти. Аларнинг муддаосидек иноят ва шафқат қилиб, жамиъ жиҳотларини ўзларига ўқ-маоф туттук. Иброҳимнинг отасига етти лаклик паргана (паргана – Бобур томонидан жорий қилинган солиқлардан озод қилинган маълум миқдордаги ерни шахсий мулк сифатида совға қилиш) нақд иноят бўлди. Беклариға ҳам ҳар қайсиға парганалар берилди. Иброҳимнинг отасини байрилари била чиқариб, Оградан бир қурух сув қўйи юрт берилди”. Бобур айниқса, илм аҳлиға қилинган яхшилик, мурувват, ҳимматнинг қимматли эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтади. Бобур бундай олий даражадаги мурувватлилик ва ҳимматлиликнинг ёрқин намунаси сифатида Алишер Навоийни катта эҳтиром билан эслайди: “Аҳли фозил ва аҳли ҳунарга Алишербекча мураббий ва муқаввий маълум эмас...”.

Айтиш мумкинки, Бобур ўзининг давлатчилик фаолиятида илмга, илм аҳлига мурувват қилишда Навоийдан ибрат олган.

Ҳақиқаттан ҳам Бобурнинг умр китоби бўлган “Бобурнома” воқеаларини таҳлил қилар эканмиз, илм-маърифат Бобурнинг ҳаётий дастури бўлганлигига ишонч ҳосил қиламиз: “ғаразким бу дунёда кишидин ушмундоғ нималар қолур, ҳар ким ақлдин баҳрвар бўлса, нега андоғ ҳаракатга иқдом қилғайким, андин сўнг ёмон дегайлар ва ҳар кишига хушдин асар бўлса, нега андоғ амирға эҳтимом қилмағайким, қилғондин сўнг мухтаҳсан дегайлар: “Зикри номеро, ҳакимон умри сони гуфтанд” (яъни шуҳрат билан ёдланишни донишмандлар, иккинчи умр демишлар”.

Демак, Бобурнинг фикрича, ҳар бир инсоннинг қилган яхшилиги фақат ўзгалар учунгина наф келтириб қолмай, ўзи учун ҳам фойдалидир, киши қилган яхшиликлари туфайли одамлар хотирасида қолиб, ўзининг иккинчи умрини топади.

Бобур яхши хулқ, ширин сўзни ҳам инсонлар томонидан намоён бўладиган яхшилик деб ҳисоблайди ва уни улуғлайди:

Менинг тилагим будурки, то зинда бўлай,

Ҳар қанда эсанг, банда доғи анда бўлай.

Не хулқ эди, ёна қўнглум олдинг сўз ила,

Ширин сўзу яхши хулқунгга банда бўлай!.

Бобур яхшиликнинг бир сифати бўлган мардликни ҳам улуғлайди:

Асру кўп эмиш журъату ҳиммат сизга,

Рўзий қилгай Худой нусрат сизга,

Мардоналиғингизни бори эл билди,

Раҳмат сизга, ҳазор раҳмат сизга! .

Бобур фикрича, мардликнинг олий даражада намоён бўлиши Ватан учун душман билан жанг қилиш, зарур бўлса, жонини ҳам қурбон қила олишдир. Бунга биз Бобурнинг Секри жанги олдидан лашкарларга сўзлаган оташин нутқини мисол қилиб келтиришимиз мумкин.

“Беклар ва йигитлар! Ҳар кимки ҳаёт мажлисиға кирибтур, оқибат ажал паймонасидан ичкусидир ва ҳар ким киши ким, тириклик манзилиға келубтур, охир дунё ғамхонасидан кечгусидир. Ёмон от била тирилгандин яхши от била ўлган яхшироқ:

Ба номи неки – гар бимирапар равост,

Маро ном бояд ки тан маргрост .

(Маъноси: яхши ном билан ўлсам, шу етади, менга яхши ном керак, тана эса ўлум учундир). Тенгри таоло бу навъ саодатни насиб қилибтур ва мундоқ давлатни бизга қарийб айлабтур... Барча тенгрининг каломи била онт ичмак керакким ҳеч ким бу қитолдин юз ёндирур хаёл қилмағай, то бадандин жони айрилмағунча, бу муҳораба ва муқоталадин айрилмағай.

Бек ва навкар, улуқ-кичик борча рағбат била мусфаҳни иликка олиб, ушбу мазмун била аҳд ва шарт қилдилар. Тавр тадбире эди, ёвуктин, йироқтин дўст, душман кўргали, эшитгали яхши бўлди”. Демак, мардлик туфайли киши бир томондан у дунёда Оллоҳнинг раҳматига сазовор бўлса, бу дунёда эса, халқ олқишига сазовор бўлади.

Бобур кишиларни яхшилик қилишга чақирар экан, уларни илм- маърифат, касб-хунарни эгаллашга ундайди. Унинг панд-насихатини одамзод илм билан тирик, илм эса одамзод билан, деган юксак ғоя ташкил этади. Бобурнинг илм-фан ва унинг фазилати ҳақидаги қарашлари унинг қатор шеърларида ҳам, “Бобурнома”да ҳам ифодаланган. Масалан, қуйидаги сатрларда илмли бўлиш учун илми толиб бўлмоқ керак, илмга содиқ бўлмоқ керак, деган хулоса ётади.

Ким ёр анга илм, толиби илм керак,

Ўргангали илм толиби илм керак!

Мен толиби илму толиби илме йўқ,

Мен бормен илм толиби – илм керак .

Бобур инсон ҳаётида илмнинг беқиёс аҳамиятини таъкидлаш билан бирга, кишиларни илм ахтаришга, унга интилишга, илм нури билан ўз онгини ёритишга ундайди. Унинг фикрича, илмга бепарволик билан эришиб бўлмайди, илмни эгаллашда тиришқоқлик, қунт, сабот ва мақсад сари интила олиш қобилиятлари бўлиши зарур. Шу жиҳатдан Бобурнинг ўғли Хумоюнга тилни мукаммал эгалламаганлиги, фикрини равон баён этмаганлиги натижасида хати ғализ ва тушунарсиз бўлганлигини ҳам насихат, ҳам биров таъна тарзида ёзган хати диққатга сазовордир. Бобурнинг фикрича, инсон ўзининг ҳаётий фаолиятининг асосига яхшиликни асос қилиб олмоғи керак. Чунки одамдан қоладиган бирдан-бир йўқолмас мерос – яхшиликдир. Бу дунёда яхшиликдан кўра лаззатлироқ нарса йўқ. Бобурнинг эътиқоди ҳам, ижтимоий-сиёсий фаолияти ҳам ана шу ақидага асосланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни (23.09.2020) // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020., 03/20/637/1313-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 21-сон, 389-модда
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 майдаги “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-4307-сон Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 04.05.2019 й., 07/19/4307/3079 – сон.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги ПҚ-5040-сон “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори // “Халқ сўзи” газетаси, 2021 йил 27 март, № 62 (7842).
5. Абдуллаева М.Д. “Бобурнома” ва “Шажараи турк”нинг қиёсий-типология таҳлили: филология фанлари номзоди. ... дисс. Автореферат. – Самарқанд, 2004. – 22 б.
6. Ашурова Г., Адилова Д. Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг ҳаёти ва ижоди. Ўқув қўлланма. – Т.: “SHIDASP” МЧЖ матбаа корхонаси, 2012. – 68 б.
7. Бобур Заҳириддин Муҳаммад. Китобу-с-салот (Намоз китоби), “Мубаййин” асарининг 2-қисми./Нашрга тайёрловчи Сайидбек Ҳасан. масъул муҳаррир Алибек Рустам. – Тошкент.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. – 69 б.
8. Бобур Заҳириддин Муҳаммад. Бобурнома. Раҳмонов Ваҳоб, Шамсиев Порсо, Мирзаев Содиқ, Мано Эйжи, Ҳасанов Саидбек, Абдуғафуров Абдурашид, Алимов Бобур, Аҳмедов Аҳрор, Жалилов Сайфиддин, Иброҳимов Ансориддин, Исҳоқов Фатҳиддин, Машрабов Зокиржон, Отажонов Неъматуллоҳ, Рустамов Алибек, Сулаймонова Фозила.
– Т.: Шарқ, 2002. – 336 б.
9. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. (табдил), Халқаро Бобур фонди, Порсо ШАМСИЕВ, Содиқ МИРЗАЕВ, Эйжи МАНО ва Саидбек ҲАСАНОВ нашрга тайёрлаган “Бобурнома” асарини ҳозирги ўзбек тилига Ваҳоб Раҳмонов ва Каромат Муллаҳўжаева табдил қилган. – Тошкент.: “O‘qituvchi” НМИУ. 2008. – 288 б.
10. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Китоб-л-ҳаж. Бобурнинг “Мубаййин” асарига кирган бешинчи китоб. Нашрга тайёрловчи Саидбек Ҳасан, масъул муҳаррир

Алибек Рустам, муҳаррир Бахтиёр Омон, – Тошкент., Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашр., 1993. – 40 б.

11. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Ҳар кимки вафо қилса: ғазаллар, рубоийлар, туюқлар, қитъалар, фардлар. – Т.: Янги аср авлоди, 2019. – 160 б.

12. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Ғарибнинг Андижонийдур. Сайланма ва шеърлар. – Тошкент., “Шарқ”, 2008. – 288 б.